

ANDRZEJ PAGIELA

ZASADA „FAIR TRIAL” W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

I. POJĘCIE „FAIR TRIAL”

Zasada „*fair trial*” została sformułowana w art. 6 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (EKPC). Prawo zawarte w tym artykule określa się po angielsku mianem „*right to fair trial*” albo „*right to fair hearing*”¹. W polskiej literaturze te określenia angielskie tłumaczone są jako „prawo do rzetelnego procesu sądowego” lub „prawo do rzetelnego postępowania”².

Artykuł 6 gwarantuje w pierwszym zdaniu ustępu pierwszego prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie. Rozpatrywać sprawę musi niezawisły i bezstronny sąd powołany do życia na mocy ustaw. Zdanie drugie gwarantuje jawność postępowania sądowego i określa wyjątki od tej zasady.

Z orzecznictwa Europejskiej Komisji Praw Człowieka (EKPC) i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) wynikają dalsze implikacje dotyczące sformułowania „sprawiedliwe rozpatrzenie” (*fair hearing*). Należą do nich równość stron, osobiste uczestnictwo w ustnej rozprawie, procedura kontradiktoryjna i konieczność uzasadnienia wyroku³.

Gwarancje ustępu pierwszego są uzupełniane przez ustępy drugi i trzeci, które są sformułowane jako prawa odnoszące się do spraw karnych. Europejski Trybunał Praw Człowieka uznaje, że gwarancje ust. 3 obejmują także odnośne prawa i obowiązki o charakterze cywilnym, ponieważ precyzują one zasadę rzetelności⁴. Z tego samego powodu postępowanie sądowe może być uznane za niezgodne z zasadą *fair trial*, mimo że odbyło się zgodnie z ustępami 2 i 3⁵. Poza tym sformułowanie „co najmniej” podkreśla, że gwarancje ustępu trzeciego stanowią tylko absolutne minimum gwarancji procesowych i mogą być poszerzone.

W niniejszym artykule zamierzam przedstawić przegląd gwarancji pisanych i niepisanych prawa do rzetelnego procesu sądowego, tak jak są skodyfikowane w artykule 6 EKPC, i tak, jak są one pojmowane przez Europejski Trybunał Praw Człowieka, który w dalszych rozważaniach będziemy nazywali w skrócie Trybunałem lub Trybunałem strasburskim.

¹ Uwagi odnośnie do terminologii w języku angielskim patrz: T. Braitsch, *Gerichtssprache fuer Sprachkundige*, „European University Studies” vol. 1091, s. 118. W anglosaskiej tradycji prawniczej zasada „*fair hearing*” oznacza podstawową gwarancję procesową, od której pochodzą wszystkie inne; T. Braitsch, op. cit., s. 118. Europejska Komisja Praw Człowieka uznała art. 6 za podstawową gwarancję prawa do „*fair trial*”: np. Sprawozdania Komisji nr. 524/59 i 617/59, „Yearbook of the European Convention on Human Rights” (Yearbook) 3, s. 322 i 370.

² A. Redelbach, *Natura praw człowieka*, Toruń 2001, s. 287-288.

³ Patrz dalej – podrozdział VI, *Gwarancje „fair trial” rozwinięte przez orzecznictwo*.

⁴ *Albert and Le Compte v. Belgium*, A 58, § 30.

⁵ *Pataki, Dunsbirn v. Austria*, Yearbook 6, s 714 (730).

Duże znaczenie orzecznictwa strasburskiego może zadziwiać, uznano jednak, że orzecznictwo to pełni tylko funkcję subsydiarną (pomocniczą) dla orzecznictwa wewnątrzpaństwowego stron Konwencji. Władzom państw-stron Konwencji, a zwłaszcza ich sądom krajowym, przypada zadanie ochrony praw kodyfikowanych w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁶. Nie należy jednak nie doceniać znaczenia orzecznictwa Trybunału strasburskiego. Wręcz odwrotnie – znaczenie Trybunału jest bardzo ważne z dwóch powodów: po pierwsze, orzecznictwo strasburskie (jak orzecznictwo wszystkich sądów międzynarodowych) spełnia cenną funkcję wyjaśniania i precyzowania międzynarodowych norm prawnych (*law-clarifying function*), przez co ma wpływ na rozwój prawa⁷. Dzięki koniecznej ogólności i lapidarności w formułowaniu wszystkich paktów praw człowieka, funkcja ta odgrywa znaczną rolę. Drugi, nieco istotniejszy powód, jest ściśle związany z samym Europejskim Trybunałem Praw Człowieka. Jest to moc sprawcza tego sądu, któremu pod tym względem nie potrafi dorównać żadna inna podobna instytucja. Po orzeczeniach Trybunału strasburskiego doszło do wielu zmian w prawie poszczególnych krajów-sygnatariuszy Konwencji⁸. To niezwykle oddziaływanie orzecznictwa trybunału strasburskiego powodowane jest takimi czynnikami, jak prawo do skargi indywidualnej (art. 34 EKPC) i wiążący charakter orzeczeń Trybunału strasburskiego dla stron Konwencji (art. 46 EKPC). Poza naciskiem politycznym dochodzą jeszcze wysokie kary pieniężne stosowane wobec krajów Konwencji, winnych naruszania praw w niej zawartych.

Nalożenie na siebie tych dwóch aspektów orzecznictwa Trybunału strasburskiego (funkcja *law-clarifying* poparta przez bezprzykładną w historii władzę Trybunału, zobowiązującą do wykonania poszczególnych jego wyroków) powoduje, że orzecznictwo to jest więcej niż tylko wyjaśnianiem praw skodyfikowanych w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Orzecznictwo Trybunału stało się podstawą europejskiej interpretacji tych praw. Co więcej, coraz częściej mamy do czynienia z powoływaniem się pozaeuropejskich instytucji ochrony praw człowieka na orzecznictwo strasburskie. Znaczenie Trybunału Europejskiego rozszerza się więc na skalę światową.

II. ZAKRES STOSOWANIA

1. Autonomiczne pojęcie terminologii

Trybunał stosuje autonomiczne pojęcie praw i obowiązków o charakterze cywilnym, jak i w sprawach karnych, a więc niezależnie od ich podejmowania w kraju, w którym proces się odbywa. Trybunał w swojej decyzji uwzględnia sens i cele EKPC oraz pogląd dominujący w systemach prawa wszystkich krajów Rady Europy⁹. Spowodowane jest to wagą prawa do rzetelnego procesu sądowego.

⁶ J. Sandorski, *Międzynarodowa ochrona praw człowieka a HIV/AIDS*, Poznań 2002. s. 135.

⁷ *Ibidem*, s. 134.

⁸ Przykłady wyszczególnione w: J. Sandorski, *op. cit.*, s. 135 i n.

⁹ *Engel and others v. The Netherlands* (No. 1), A 22, § 82.

2. Prawa i obowiązki o charakterze cywilnym

Art. 6 ust. 1 EKPC określa zawarte w nim gwarancje jako stosowne dla praw i obowiązków o charakterze cywilnym. Krótko mówiąc – Trybunał uznaje charakter cywilny wszystkich postępowań sądowych, których wynik mógłby być decydujący dla prywatnych praw i obowiązków¹⁰ przez wpływ na prawo obowiązujące w danym państwie. W pierwszej kolejności chodzi tu o prawa i obowiązki osób wynikające ze stosunków kontraktowych¹¹, rodzinnych¹² i na tle zatrudnienia¹³. Dochodzą do tego prawa dotyczące własności, np. pozwolenie na kupno ziemi¹⁴ i prawo budowy na własnym gruncie¹⁵. Prawa te mogą być zagrożone w związku z postępowaniem w sprawach administracyjnych (przed sadem administracyjnym). Także w takich kwestiach Trybunał uznaje cywilny charakter tych praw i obowiązków.

Źródłem naruszeń praw cywilnych mogą być restrykcje nakładane przez państwo w celu chronienia interesu publicznego. Są to restrykcje odnoszące się do wykonywania czynności zawodowych, jak np. sprzedaż alkoholu¹⁶, utrzymywanie stacji paliw na gaz płynny¹⁷, wykonywania zawodu adwokata¹⁸ lub innych wolnych zawodów¹⁹.

Trybunał w Strasburgu uznawał roszczenia do odszkodowania²⁰ i roszczeń urzędników państwowych²¹ jako następstwo naruszeń praw cywilnych. W sprawie *Feldbrugge v. The Netherlands*, dotyczącej ubezpieczenia społecznego, po dokładnym rozważeniu elementów prawa publicznego i elementów prawa prywatnego Trybunał potwierdził cywilny charakter roszczenia w znaczeniu artykułu 6 ust. 1. Było to uzasadnione osobistym, ekonomicznym i indywidualnym charakterem naruszonych praw, ścisłym związkiem z umowami o prace i porównywalnością z prywatnymi umowami ubezpieczeniowymi²². Potwierdzone to zostało przez wyrok w sprawie *Salesi v. Italy*, w której Trybunał uznał za ogólną regułę, że art. 6 ust. 1 znajduje zastosowanie w zakresie ubezpieczeń socjalnych²³.

Przedmiotem skargi do Trybunału strasburskiego mogą być tylko te prawa cywilne, z którymi skarżący ma ścisły związek prawny²⁴. Zasada ta wyznacza granice roszczeń o naruszenie praw określonych w art. 6.

III. SKARGI W SPRAWACH KARNYCH

Poza sporami o charakterze cywilnym art. 6 ust. 1 wspomina o sporach dotyczących zasadności każdego oskarżenia w sprawach karnych. Kryteria

¹⁰ *Jacobsson v. Sveden* (No. 1), A 163, § 72.

¹¹ *Le Campte, Van Leuwen and De Meyere v. Belgium*, A 43, § 48.

¹² *Airey v. Ireland*, A 32, § 21.

¹³ *Fogarty v. United Kingdom*, Wielka Izba, § 28, 21.11.2001, (37112/97).

¹⁴ *Ringeisen v. Austria*, A 13, § 94.

¹⁵ *Zander v. Sweden*, A 279-B, § 27.

¹⁶ *Tre Traktörer AB v. Sweden*, A 159, § 43.

¹⁷ *Benthem v. The Netherland*, A 97, § 36.

¹⁸ *H. V. Belgium*, A 127, § 44-48.

¹⁹ *König v. Germany*, A 27, § 92-94.

²⁰ *Georgiadis v. Greece, Reports of Judgments and Decisions* (RJD) 1997-III, § 35.

²¹ *Francesco Lombardo v. Italy*, A 249-B, § 17.

²² A 99, § 26-40.

²³ *Salesi v. Italy*, A 257-E, § 19.

²⁴ *Le Campte*, op. cit., § 44-47.

w tej kwestii Trybunał wypracował w sprawie *Engel v. The Netherlands*. Analiza tych kryteriów doprowadza do wniosku, iż badania toczą się w trzech fazach²⁵. Najpierw Trybunał bada, czy rzekomy czyn przestępczy został prawidłowo zakwalifikowany. Kryterium prawidłowej kwalifikacji pozwala na dokonanie wstępnej oceny kwestii, czy w danym przypadku zostały naruszone prawa człowieka. Znacznie większe znaczenie ma drugie kryterium, które można określić mianem istoty przestępstwa. Zostaje ona stwierdzona, biorąc pod uwagę legislację w innych krajach Konwencji. W ten sposób Trybunał, tak jak przy prawach cywilnych, przez autonomiczne określenie słuszności oskarżenia w sprawie karnej, może zapewnić maksimum skuteczności praw konwencyjnych, ponieważ legislacja pojedynczego kraju nie ma wpływu na kategoryzację czynu przestępczego. Badanie zostaje zakończone trzecim kryterium – wymiaru grożącej kary. Nawet gdy drugie kryterium wykazuje brak karnego charakteru przestępstwa, prawa oskarżonego mogą być ze względu na grożącą mu karę w wysokim stopniu zagrożone.

Trybunał w szeregu przypadków rozpatrywał skargi dotyczące spraw karnych. W sprawie *Dewer v. Belgium* rzeźnik miał zapłacić karę z powodu niezastosowania się do belgijskiego prawa o regulacji cen. Nieuiszczenie kary groziło zamknięciem. Trybunał biorąc pod uwagę charakter przepisu pochodzącego z okresu drugiej wojny światowej, uznał że jest to skarga w sprawie karnej. Mimo kar mniej surowych, niż stosowane podczas wojny, charakter karny przepisu się nie zmienił. Dowodzi tego używane w nim słownictwo, wyrazy „przestępca” i „przestępstwo”. Do tego dochodziła możliwość kary pozbawienia wolności, jako sankcja grożąca w wypadku niezastosowania się do nakazu zamknięcia sklepu²⁶.

Przedmiotem sprawy *Campbell and Fell v. United Kingdom* było postępowanie dyscyplinarne przeciwko zbuntowanym więźniom. Trybunał uznał charakter oskarżenia, a przede wszystkim sankcje w formie utraty darowania kary w wysokości 570 dni – za właściwe dla spraw karnych. W postępowaniach Trybunału kara pozbawienia wolności zalicza się zawsze do zakresu prawa karnego²⁷. Wyjątkiem są tu kary niskie, w wymiarze kilka dni, co ogranicza prawa skazanego tylko w nieznacznym stopniu.

Sprawa *Kadubec v. Slovakia* dotyczyła gościa uzdrowiska, który przez głośne zachowanie zakłócał spokój innym kuracjom i nie stosował się do poleceń policjantów. Kompetentny urząd rejonowy uznał go winnym wykroczenia przeciwko porządkowi publicznemu i nałożył karę 1000 koron. Trybunał uznał charakter karny czynu z dwóch powodów. Po pierwsze, przepis na podstawie którego kara została nałożona, odnosił się do wszystkich obywateli, a nie tylko do ograniczonej grupy z określoną pozycją. Po drugie, grzywna miała odstraszyć od ponownego wykroczenia, przez co miała charakter karny. Dlatego stosunkowo niska kara nie mogła zamienić istoty przestępstwa²⁸.

W sprawie *Malige v. France* obywatel został zatrzymany przez policję z powodu przekroczenia dozwolonej szybkości. Zatrzymany wzbierał się od

²⁵ *Engel and others v. The Netherlands* (No. 1), op. cit., § 82.

²⁶ A 35, § 45.

²⁷ A 80, § 67-73.

²⁸ RJD 1998-VI, § 52.

zapłacenia kary. Doszło do rozprawy sądowej. Sąd skazał go na karę 1.500 franków i odliczenie punktów z konta, powodujące odebranie prawa jazdy na piętnaście dni. Trybunał uznał charakter karny sprawy, mimo klasyfikacji kary (potrącenia punktów) w prawie francuskim jako grzywny administracyjnej. Spowodowane to było tym, że odciążenie punktów odbywa się jako wynik ścigania karnego. Na podstawie wyroku sądu karnego punkty zostają odliczone przez Ministra Spraw Wewnętrznych. Ponadto Trybunał uważał, że wymiar kary (odebranie prawa jazdy) jest dość wysoki, ponieważ prawo poruszania się samochodem jest przydatne w życiu codziennym i do podjęcia zatrudnienia. Mimo charakteru prewencyjnego potrącanie punktów ma charakter karzący i odstraszający, a przez to jest zbliżone do kary zastępczej²⁹.

Argument kary pozbawienia wolności był ponownie podjęty w sprawie *Öztiirk v. Germany*, w której obywatel z powodu wykroczenia drogowego został ukarany grzywną administracyjną 60 DM. Trybunał strasburski uznał charakter karny sprawy, ze względu na inne kraje konwencji, gdzie takie wykroczenie administracyjne jest kwalifikowane jako przestępstwo karne, które może pociągać za sobą zarówno grzywnę, jak i więzienie³⁰.

Trybunał odmawiał uznania charakteru karnego następującym sprawom: w dziedzinie prawa komunikacji drogowej Wielka Izba Trybunału orzekła w sprawie *Escoubet v. Belgium*, że natychmiastowe wycofanie prawa jazdy jest prewencyjnym środkiem czasowej ochrony innych uczestników ruchu drogowego i z tego powodu nie ma natury karnej. Sytuacja jest porównywalna z administracyjnym wydaniem prawa jazdy. Celem takiej decyzji jest zapewnienie, że kierowca jest w stanie prowadzić samochód w odpowiedni sposób. Powyższy wyrok potwierdził zasadę zatrzymywania prawa jazdy na czas ograniczony (15 dni) w prawie krajowym³¹. Już przed tym orzeczeniem Trybunał w sprawie *Tre Traktörer Aktiebolage v. Sweden* przyjął stanowisko, że wycofanie licencji na sprzedaż alkoholu nie ma charakteru karnego (uznał spór za sprawę o charakterze cywilnym)³². W przypadku grzywny w wysokości 60.000 escudos portugalskich za przebudowę domu bez pozwolenia, Trybunał uznał *Inocencio v. Portugal* za sprawę nie o charakterze karnym w sensie art. 6, ponieważ dotyczyła ona tylko interpretacji prawa własności. Dlatego też ewentualność wyroku sądowego w wypadku zalegania z zapłatą nie mogła w tej sprawie przeważać³³.

IV. WYMAGANIA WOBEC SĄDU JAKO INSTYTUCJI

Jeżeli sprawa została zakwalifikowana jako sprawa o charakterze cywilnym lub karnym, należy wziąć pod uwagę, jakie gwarancje są ujęte w art. 6. Ustęp pierwszy gwarantuje między innymi kilka praw charakteryzują-

²⁹ RJD 1998-VII, § 37-50.

³⁰ A 73, § 53.

³¹ RJD 1999-VII, § 38.

³² A 159, § 45.

³³ Nie publikowane, 11.1.2001, (43862/98).

cych zarówno sam sąd, jak rozpatrzenie sprawy przez sąd niezawisły, bezstronny i powołany na mocy ustaw.

1. Dostęp do sądu

Ażeby skarżący mógł skorzystać z gwarancji do rzetelnego procesu sądowego, musi mu być zapewniony dostęp do sądu krajowego. Z istoty oskarżenia karnego dostęp do sądu odgrywa większą rolę w sprawach o charakterze cywilnym. Trybunał strasburski wymienia to prawo w sformułowaniu „sprawiedliwe rozpatrzenie sprawy przez sąd...” (art. 6 ust. 1). Przy tym przez „dostęp do sądu” rozumie się dostęp do sądu mającego pełną jurysdykcję co do prawa i faktów, które trzeba z punktu widzenia każdej ze stron rozpatrzyć (*Zumtobel v. Austria*)³⁴.

Precedensowo prawo do dostępu do sądu zostało uznane w sprawie *Golder v. United Kingdom*. Golder był więźniem, który został przez nadzorcę rozpoznany jako uczestnik rozruchów. Nadzorca, który nie był tego całkowicie pewny, zarzuty miesiąc później wycofał. Gdy 4 miesiące później Golder wystąpił o pozwolenie na skontaktowanie się z adwokatem, ażeby wytoczyć postępowanie z powodu oszczerstwa przeciwko nadzorcy, odmówiono mu tego. Trybunał, rozważając naruszenie art. 6, brał pod uwagę preambułę Konwencji³⁵. Wymienione tam zasady prawa (*rule of law*) są w sprawach cywilnych nie do zrealizowania bez możliwości dostępu do sądu³⁶. Trybunał uznał za nie do przyjęcia, że Europejska Konwencja Praw Człowieka w art. 6 ust. 1 gwarantuje prawa w procesie sądowym bez zagwarantowania możliwości z korzystania z tych praw przez prawo dostępu do sądu³⁷. Z tych powodów Trybunał uznał prawo dostępu do sądu za równoznaczne z prawem do sądu w ogóle³⁸. Klasycznym przykładem naruszenia prawa dostępu do sądu jest brak wystarczających środków finansowych na opłatę adwokata lub koszty sądowe. W sprawie *Airey v. Ireland* skarżąca się kobieta nie miała wystarczających środków na opłatę adwokata w sprawie rozwodowej, której powodem było stosowanie rękoczynów przez męża. Trybunał stwierdził naruszenie art. 6 ust. 1, mimo możliwości występowania przed irlandzkim *High Court* bez adwokata. Z powodu skomplikowanych pytań prawnych w procedurze sądowej skarżąca nie była w stanie skutecznie przedstawić swoich racji przed sądem. Trybunał podkreślił jednak, że bezpłatna pomoc adwokata nie musi być zapewniona w każdym wypadku, ponieważ art. 6 ust. 3c) przewiduje to w zakresie bezwzględnie tylko dla spraw karnych³⁹.

Problematyka ta do dziś zajmuje Trybunał, jak w sprawie *Kreuz v. Poland*, gdy skarżący domagał się odszkodowania za nieudzielenie pozwolenia na myjnię samochodową. Jego apelacja nie została dopuszczona do sądu z powodu niezapłacenia 100.000.000 starych złotych na koszty sądowe. Jego wnioski o zwolnienie od pokrycia kosztów, z powodu niewystarczających

³⁴ A 268-A, § 30 i n..

³⁵ Powołując się na art. 31 ust. 2 Konwencji Wiedeńskiej o Prawie Traktatów.

³⁶ A 18, § 34

³⁷ *Golder v. United Kingdom*, op. cit., § 35.

³⁸ *Ibidem*, § 36.

³⁹ A 32, § 24, 26, 28.

środków finansowych, został przez sąd polski odrzucony. Trybunał uznał, że sąd kierował się możliwościami zarobkowymi, a nie rzeczywistą sytuacją skarżącego. Poza tym sąd krajowy nie starał się o wyważenie kosztów sądowych z prawem dostępu do sądu, ponieważ opłata sądowa równała się średniemu rocznemu zarobkowi, a w polskim prawie istnieje możliwość złożenia prośby o zwolnienie z kosztów rozprawy⁴⁰. Dostęp do sądu może też być naruszony przez brak uznania możliwości instytucji do czynności prawnych (*Canea Catholic Church v. Greece*⁴¹).

W niektórych państwach prawo dostępu do sądu funkcjonuje, ale bywa ograniczane. Trybunał stwierdził to w sprawie *Golder v. United Kingdom*⁴². Ograniczenia mogą być uzasadniane stosowaniem okresów przedawnienia⁴³ lub kwot na pokrycie kosztów⁴⁴. Ograniczenia te muszą być jednak adekwatne do sytuacji, a ich cel – prawnie uargumentowany⁴⁵. Mogą one także być uzasadnione przez immunitet państw lub organizacji międzynarodowych. Skarga o pracę *Fogarty v. United Kingdom* została wniesiona przez pracownicę ambasady amerykańskiej przeciwko rządowi USA. Ten poinformował sąd, że przedmiot rozprawy obejmuje personel techniczny i urzędniczy placówki dyplomatycznej, a z tego powodu podlega immunitetowi. Trybunał uznał, że art. 6 ust. 1 nie został naruszony, bo przyznawanie immunitetu jest uzasadnione utrzymaniem dobrych stosunków międzynarodowych⁴⁶. W sporach pracowniczych *Waite and Kennedy v. Germany*⁴⁷ i *Beier and Regan v. Germany*⁴⁸ Trybunał uznał zgodnie z prawem immunitetu przysługujący organizacjom międzynarodowym, mający zapewnić im niezakłócone działanie.

Na koniec należy się zastanowić, w jakim stopniu dostęp do sądu jest gwarantowany także w odniesieniu do sądu apelacyjnego. W sprawie *Delcourt v. Belgium* Trybunał strasburski potwierdził, że art. 6 ust. 1 nie zmusza krajów Konwencji do tworzenia sądów apelacyjnych. W wypadku, gdy takie sądy egzystują, trzeba wtedy także zapewnić podstawowe gwarancje wynikające z art. 6⁴⁹. W sprawie *Belgian Linguistic (No.2)* Trybunał sprecyzował, że w wypadku, gdy sądy apelacyjne istnieją, art. 6 ust. 1 musi być czytany razem z art. 14. Obydwa zostają naruszone, gdy ktokolwiek zostaje bez uzasadnienia pozbawiony dostępu do sądu apelacyjnego⁵⁰.

2. Niezawisłość sądu

Sąd, do którego dostęp musi być zapewniony, musi być także niezawisły (art. 6 ust. 1). Niezawisłość oznacza niezależność od stron procesu i eg-

⁴⁰ § 61 i n., 19.06.2001, (28249/95).

⁴¹ RJD 1997-VIII, § 41-42.

⁴² *Golder v. United Kingdom*, § 49 i n..

⁴³ *Stubbings and Others v. United Kingdom*, § 49 i n..

⁴⁴ *Tolstoy Miloslavsky v. United Kingdom*, (125.000 Funt Sztlerling), A 316-B, § 61-62 – Ale inna decyzja w: *Ait-Mouhoub v. France*, RJD 1998-VIII, 80.000 FF zostało uznane za nieproporcjonalne.

⁴⁵ *Asihingdane v. The United Kingdom*, A 93, § 57; *Fayed v. United Kingdom*, A 294-B, § 65.

⁴⁶ Wielka Izba, § 34, 21.11.2001, (37112/97).

⁴⁷ Wielka Izba, RJD 1999-I, § 63,68.

⁴⁸ Wielka Izba, § 53, 18.02.1999, (28934/95).

⁴⁹ A 11, § 25.

⁵⁰ A 6, § 8.

zekutywy⁵¹. Badając niezawisłość sądów, Trybunał strasburski kieruje się trzema kryteriami, które łącznie zostały wzięte pod uwagę najpierw w sprawie *Campbell and Fell v. United Kingdom*. Po pierwsze, jest to sposób powołania i kadencja sędziów⁵². W sprawie *Findlay v. United Kingdom* Trybunał przyjął naruszenie art. 6 ust. 1, ponieważ członkowie sądu wojskowego byli powoływani przez oficera, który równocześnie spełniał rolę prokuratora. Byli oni jego bezpośrednimi podwładnymi i wyrok, na który mógł on mieć wpływ, musiał być przez niego zatwierdzony⁵³. Gwarancja niewywierania żadnego nacisku na sąd odgrywa poważną rolę w rozważaniach Trybunału⁵⁴. Z tego powodu na przykład sędzia podczas swojej kadencji musi być praktycznie nie do odwołania⁵⁵. I w końcu o niezawisłości sądu powinno świadczyć wrażenie zewnętrzne, jakie on stwarza⁵⁶. Wszystkie te czynniki mają zapewniać zaufanie, które sądownictwo powinno budzić w demokratycznym społeczeństwie⁵⁷.

3. Bezstronność sądu

Poza niezawisłością sądu art. 6 ust. 1 oczekuje sądownictwa bezstronnego. Pojęcie Trybunału strasburskiego o bezstronności zostało sformułowane w sprawie *Piersack v. Belgium*. Piersack został skazany za morderstwo przez sąd, którego przewodniczący był w przeszłości zastępcą prokuratora. Był on wtenczas odpowiedzialny za wniesienie oskarżenia. Trybunał wyraził zdanie, że bezstronność rozumie jako brak uprzedzenia i stronniczości⁵⁸. Ażeby ją stwierdzić, należy podejść do sprawy z dwóch punktów widzenia. Najpierw subiektywnie (*subjective approach*) – badając, czy dany sędzia jest rzeczywiście uprzedzony lub stronniczy, a następnie obiektywnie (*objective approach*) – badając, czy sędzia w wypadku uzasadnionych wątpliwości daje wystarczające gwarancje ich odrzucenia⁵⁹. Chodzi nie tylko o rzeczywiste nastawienie, badane na poziomie subiektywnym, ale także o znamiona zewnętrzne mające pewien wpływ na ocenę bezstronności sądu. W sprawach *Thorgeir Thorgeirson v. Iceland* i *Algar v. Spain* Trybunał uzasadnił to – jak w interpretacji niezawisłości – zaufaniem, które sąd w demokratycznym społeczeństwie powinien wzbudzać wobec ogółu i w sprawach karnych wobec oskarżonego⁶⁰. W sprawie *Ferrantelli and Santangelo v. Italy* Trybunał sprecyzował ten pogląd, stwierdzając że punkt widzenia osoby zainteresowanej jest ważny, ale nie decydujący. Istotne jest, czy obawy osoby zainteresowanej mogą być obiektywnie uzasadnione⁶¹.

⁵¹ *Ringeisen v. Austria*, A 13, § 95.

⁵² A 80, § 78; Trybunał to kryterium pierwotne w sprawie *Le Compte, Van Leuven and De Meyer v. Belgium* stosował, A 43, § 55.

⁵³ RJD 1997-I, § 74-77; Sądy wojskowe są w tym kontekście często napotykanym problemem: *Gerger / Karatas / Basakaya / Sürek v. Turkey*, Wielka Izba, 1999.

⁵⁴ *Piersack v. Belgium*, A 53, § 27.

⁵⁵ *Engel and others v. The Netherlands (No. 1)*, A 22, § 68.

⁵⁶ *Delcourt v. Belgium*, A 11, § 31.

⁵⁷ *Piersack v. Belgium*, A 53, § 30.

⁵⁸ A 53, § 30.

⁵⁹ *Ibidem*, § 30; także *Hausschild v. Denmark*, A 154, § 46.

⁶⁰ A 239, § 50-1; RJD 1998-VIII, § 45.

⁶¹ RJD 1996-III, § 58.

W sprawie *Wettstein v. Switzerland* Trybunał za naruszenie art. 6 ust. 1 uznał fakt, że niepełnoetatowy sędzia w innej, równocześnie toczącej się sprawie, występował jako przedstawiciel strony przeciwnej (Wettsteinów). Te okoliczności z obiektywnego punktu widzenia potwierdzały obawy oskarżonego o brak niezawisłości sądu⁶². Trybunał dopatrzył się naruszenia prawa, także z powodu braku obiektywnego podejścia, w sprawie karnej *Rojas Morales v. Italy*. W rozprawie brało udział dwóch sędziów, którzy w wyroku przeciwko innej osobie, bazując na tych samych faktach, określili oskarżonego jako odgrywającego dominującą rolę w zorganizowanej bandzie handlującej narkotykami, działającego jako promotor i organizator tego handlu. Trybunał uznał, że okoliczności te wystarczają, aby obiektywnie uzasadnić obawy powoda odnośnie do bezstronności⁶³.

Problem niezawisłości sądu często pojawia się w sądach z ławą przysięgłych. W nich właśnie ostatnio obserwuje się zaostrzenie orzecznictwa. W sprawie *Gregory v. United Kingdom* sędzia orzekający z ławą przysięgłych podejrzaną o uprzedzenia rasistowskie, z naciskiem apelował o uważne wysłuchanie prokuratora i obrony. Trybunał uznał to za wystarczające, ażeby uniknąć naruszenia art. 6⁶⁴. Ale już w sprawie *Sander v. United Kingdom* Trybunał uznał za niewystarczające, że sędzia upominał ławę przysięgłych, a przysięgli nawet dostarczyli list, w którym zaprzeczali, jakoby mieli uprzedzenia rasowe, o co zostali podejrzani z powodu dowcipu jednego z nich⁶⁵.

Często powtarzająca się sytuacja powodująca stronniczość sądu, to zajmowanie się sędziego tą samą sprawą w poprzednich stopniach postępowania. Trybunał w sprawie *Fey v. Austria* stwierdził, że zakres i rodzaj udziału sędziego w postępowaniu przed rozprawą, decyduje później o stopniu bezstronności⁶⁶. Zresztą nie ma niezawodnego sposobu, aby wykazać, że sędzia nie mógł mieć wcześniejszego kontaktu ze sprawą, którą ma do rozstrzygnięcia⁶⁷.

4. Sąd ustanowiony ustawowo

Sąd musi być ustanowiony przez ustawę (art. 6 ust. 1). W sprawie *Zand v. Austria* Europejska Komisja Praw Człowieka stwierdziła, że wymaga, aby podstawowe zasady organizacji i właściwości sądów były regulowane przez ustawy. Wymaganie to wynika stąd, że organizacja systemu sądownictwa powinna być niezależna od wykonawczych władz państwa, ale w zamian za to regulowana prawem stanowione przez parlament. Tak więc: „stanowiony ustawą” należy rozumieć jako „ustanowiony zgodnie z prawem”⁶⁸.

Na temat gwarancji sądu powoływanego do życia ustawą orzecznictwo jest stosunkowo skromne. Godne uwagi jest orzeczenie w sprawie *Coeme*

⁶² RJD 2000-XII, § 47-49.

⁶³ § 33-34, 16.11.2000, (39676/98).

⁶⁴ RJD 1997-I, § 47-48, 50.

⁶⁵ § 22-35, (2001) 31 European Human Rights Reports (EHRR) 4.

⁶⁶ A 255, § 30.

⁶⁷ *Hauschild v. Denmark*, A 154, § 50.

⁶⁸ § 69 i n., *Decisions and Reports* (D&R) 15.

and others v. Belgium. Minister został skazany przez sąd odwoławczy, który w orzeczeniu wstępnym oznajmił, że będzie stosował prawo karne procesowe tylko w takim stopniu, w jakim będzie to zgodne z przepisami procesowymi właściwymi dla tej instancji. Z tego powodu, zdaniem Trybunału, oskarżony nie mógł wiedzieć, które przepisy prawa procesowego będą stosowane i miał wskutek tego ograniczone możliwości obrony. Odnośnie do innych oskarżonych w tej samej sprawie Trybunał twierdził, że nie ma w prawie belgijskim żadnych norm prawnych upoważniających sąd odwoławczy do działań w sprawach karnych, obejmujących członków rządu. Tak więc sąd apelacyjny nie był w tym wypadku sądem odpowiedzialnym przez prawo umocowanym i Trybunał uznał, że art. 6 ust. 1 został naruszony⁶⁹.

5. Jawność postępowania sądowego

Justice has not only to be done, it has to be seen, to be done. To słynne powiedzenie angielskie mówiące, że sprawiedliwość musi być nie tylko wymierzana, ale też musi być widziana przy wymierzaniu – określa równocześnie pochodzenie i znaczenie gwarancji jawności postępowania sądowego. Trybunał stwierdził, że wymaganie jawności postępowania sądowego należy do podstawowych zasad rzetelnego procesu. Rzetelność i jawność procesu sądowego należy zagwarantować przez udział publiczności. Proces nie może się odbywać w odosobnieniu, gdzie nieuczciwość wobec oskarżonego lub skarżącego nie zostanie dostrzeżona⁷⁰.

Jawność nie jest wymagana w instancji odwoławczej, gdzie rozważane są tylko pytania prawne, a nie fakty⁷¹. Niekoniczność postępowania jawnego może wynikać także z niedwuznacznej deklaracji zrzeczenia się jawności przez obie strony procesu⁷². Czytanie wyroku może być ograniczone do jego skrótu⁷³. Ciekawą kwestią jest stosunek między wymaganiem jawności postępowania a wymaganiem procedury ustnej. Trybunał widzi w prawie do rozprawy publicznej zawsze i nierozłącznie prawo do rozprawy ustnej. Wynika to z faktu, że rozprawa publiczna, a nie ustna, byłaby absurdalna⁷⁴.

W drugim zdaniu ustępu pierwszego art. 6 są wymienione powody uzasadniające wyjątki od jawności postępowania. Są to: względy obyczajowe, porządek publiczny, bezpieczeństwo państwa, dobro małoletnich, ochrona życia prywatnego stron i interes wymiaru sprawiedliwości. Odnośnie do pojedynczych powodów mamy mało orzecznictwa. Słynne stało się orzeczenie w sprawie *Campbell v. United Kingdom*, kiedy to Trybunał potwierdził zasadność wykluczenia publiczności z uwagi na porządek publiczny i bezpieczeństwo państwa⁷⁵.

⁶⁹ RJD 2000-VII, § 102-104, 107-110.

⁷⁰ *Diennet v. France*, A 325-A, § 33; *Axen v. Germany*, A 72, § 25; *Pretto v. Italy*, A 71, § 21.

⁷¹ *Axen v. Germany*, op. Cit., § 28.

⁷² *Rolf Gustafson v. Sweden*, RJD 1997-IV; *Zumtobel v. Austria*, A 268-A, § 34.

⁷³ *Pretto v. Italy*, op. cit., § 25-28.

⁷⁴ S. Grosz, J. Beatson, P. Duffy, *Human Rights*, London 2000, s. 251, przypis 45.

⁷⁵ A 80, § 87-88.

W najnowszych orzeczeniach, np. w sprawie *B. And P. v. United Kingdom*, Trybunał uznał, że w sprawach o wykonywanie władzy rodzicielskiej wykluczenie publiczności jest uzasadnione dobrem małoletnich, ochroną życia prywatnego stron i ochroną interesów wymiaru sprawiedliwości⁷⁶

6. Rozpatrzenie sprawy w rozsądnym terminie

Ilość orzecznictwa na temat prawa do rozpatrywania sprawy w rozsądnym terminie, zwłaszcza w sprawach przeciwko Włochom, mogłaby ilościowo zrównoważyć sumę orzeczeń w kwestii innych praw wynikających z artykułu szóstego.

a) Badanie długotrwałości postępowania

Trybunał strasburski nie ustalił jeszcze ścisłych granic, od których terminy można uznać za rozsądne, i podkreśla, że jest to sprawa zależna od konkretnych przypadków.

Ażeby stwierdzić rozsądnosć terminu należy najpierw dokładnie określić okres trwania postępowania. Standard rozpatrywania spraw w rozsądnym terminie odnosi się zarówno do spraw karnych, jak i cywilnych, trzeba jednak wprowadzić między nimi pewne zróżnicowanie.

W sprawach karnych okres postępowania zaczyna się od oskarżenia⁷⁷. W sprawie *Deweere v. Belgium* Trybunał określił oskarżenie jako oficjalne poinformowanie osoby przez kompetentną władzę o zarzucie popełnienia przestępstwa. Znaczy to, że oskarżenie może zostać przyjęte przed przyjęciem sprawy przez sąd karny⁷⁸, na przykład w wypadku aresztowania albo śledztwa wstępnego⁷⁹. Moment rozpoczęcia sprawy należy pojmować szerzej niż tylko jako oficjalną informację. Istota rzeczy tkwi w tym, kiedy sytuacja oskarżonego została zmieniona⁸⁰. W sprawie *Eckle v. Germany* sytuacja oskarżonego została zmieniona przez wstępne śledztwo, podczas którego przesłuchano świadków oskarżenia⁸¹. Inaczej zdecydował Trybunał w sprawie *Etcheveste and Bidart v. France*, w której nie uznał za rozpoczęcie postępowania nakazu aresztowania, bo nie było łączności między tym nakazem a wcześniejszą rozprawą, kwestionowaną jako zbyt długa⁸².

Przy ustalaniu zakończenia postępowania musi być brane pod uwagę trwanie całego procesu, także w instancjach odwoławczych⁸³.

W sprawach cywilnych okres postępowania zaczyna się od wniesienia skargi⁸⁴. Przy określaniu jego końca należy brać pod uwagę także wykonanie wyroku, bo jest ono istotnym składnikiem rozprawy – jak podkreślił

⁷⁶ § 35-41. 24.04.2001, (36337/97, 35974/97).

⁷⁷ *Neumeister v. Austria*, A 8, § 18.

⁷⁸ A 35, § 46,42.

⁷⁹ *Eckle v. Germany*, A 51, § 73; *Neumeister v. Austria*, op. cit., § 18; *Ringeisen v. Austria*, op. cit.

§ 110.

⁸⁰ *Deweere v. Belgium*, op. cit., § 46.

⁸¹ *Eckle v. Germany*, op. cit., § 74.

⁸² § 73-81, 21.03.2002, (44797/98, 44798/98).

⁸³ *Eckle v. Germany*, op. cit., § 76; *König v. Germany*, op. cit., § 98.

⁸⁴ *Laino v. Italy*, RJD 1999-I, § 17.

Trybunał w sprawie *Messochoritis v. Greece*⁸⁵. Trybunał w swoich rozważaniach uwzględnia jedynie okres po ratyfikowaniu Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, niezależnie od tego, ile czasu minęło wcześniej⁸⁶.

b) „Rozsądnosc” trwania

W sprawie *Buchholz v. Germany* Trybunał podsumował kryteria, według których może być określona rozsądna długość trwania spraw cywilnych jak i karnych.

Trybunał kieruje się skomplikowaniem sprawy, zachowaniem odpowiednich władz, zachowaniem oskarżonego (lub skarżącego się w sprawach cywilnych), a ponadto w sprawach cywilnych – znaczeniem sporu dla powoda⁸⁷.

Skomplikowanie sprawy może uzasadnić długość jej trwania, gdy mamy do czynienia na przykład z wielką liczbą dowodów rzeczowych lub do przesłuchania wielu świadków, jak w sprawie *Boddaert v. Belgium*, której ponad 6 lat trwania – jak na sprawę karną – uznano za zgodne z art. 6 ust. 1⁸⁸.

Zachowanie odpowiednich organów władzy sądowej powoduje często naruszenie art. 6 ust. 1, bo strony Europejskiej Konwencji Praw Człowieka mają obowiązek organizowania systemu prawa w sposób gwarantujący zachowanie standardów art. 6⁸⁹. W ten sposób w sprawie *Laino v. Italy* prawo do rozpatrzenia jej w rozsądnym czasie było naruszone kilkoma okresami bezczynności władz, przez co proces rozwodowy trwał 8 lat i dwa miesiące⁹⁰.

Na długość postępowania może mieć wpływ także zachowanie oskarżonego, co uzasadnia nadmierną długość trwania procesu. W sprawach karnych oskarżony zasadniczo ma prawo posługiwać się wszystkimi środkami obronnymi; art. 6 ust. 1 nie wymaga współpracy oskarżonego z organami władzy sądowej⁹¹. W sprawie *Venditelli v. Italy* Trybunał uznał jednak co najmniej współodpowiedzialność oskarżonego za nadmierną długość sprawy, spowodowaną przez ponawianie przez niego wniosków o kolejne odroczenia⁹². Natomiast w sprawie *Humen v. Poland* Trybunał nie uznał naruszenia art. 6 ust. 1, ponieważ skarżący o odszkodowanie między innymi nie dostarczał wyniku tomografii głowy⁹³.

I wreszcie – znaczenie sporu dla powoda w sporach cywilnych. Trzeba tutaj wymienić sprawy o odszkodowanie z powodu zakażenia się HIV przez transfuzję krwi⁹⁴. Dochodzą do tego sprawy uprawnień zawodowych, jak np. do prowadzenia kliniki prywatnej – w sprawie *König v. Germany* (toczyła się w dwóch procesach 10 i 7 lat)⁹⁵.

⁸⁵ *Messochoritis v. Greece*, § 24, 12.04.2001. (41867/98).

⁸⁶ *Humen v. Poland*, Wielka Izba, § 58, 15.10.1999, (26614/95).

⁸⁷ A 42, § 49.

⁸⁸ A 235-D, § 81-83.

⁸⁹ *Bottazzi v. Italy*, RJD 1999-V, § 22.

⁹⁰ *Laino v. Italy*, op. cit., § 22, 17.

⁹¹ *Ecklev. Germany*, op. cit., § 82.

⁹² A 293-A, § 27, 29.

⁹³ Wielka Izba, § 65, 66; (2001) 31 EHRR 53.

⁹⁴ *X. v. France*, A 234-C, § 32, 47; *Karakaya v. France*, A 289-B, § 43, 45.

V. GWARANCJE „FEIR TRIAL” ROZWINIĘTE PRZEZ ORZECZNICTWO

Jak dotąd wykazałem, wymogi rzetelnego procesu sądowego zostały w artykule 6 ust. 1 sprecyzowane odnośnie do jawności procesu, czasu jego trwania, charakteru sądu i dostępu do sądu. Poza tym w art. 6 ust. 1 jest także ujęta gwarancja „sprawiedliwego” rozpatrzenia sprawy („fair hearing”). Z wymogu sprawiedliwości Trybunał strasburski wywodzi kilka niepisanych gwarancji zasady „fair trial”. Są to: równość warunków, uczestnictwo osobiste w rozprawie ustnej, procedura kontradyktoryjna i prawo do uzasadnienia wyroku.

1. Równość stron

Spośród elementów, składających się na pojęcie sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy, najłatwiej jest – może nawet intuicyjnie – wywnioskować zasadę równości stron. Nakazuje ona dać każdej ze stron wystarczającą okazję do przedstawienia swoich racji dotyczących okoliczności, które są dla tej strony korzystne. Mówiąc krótko, siły stron muszą być wyrównane⁹⁶. Wymóg równości stron odnosi się oczywiście także do praw cywilnych⁹⁷. W sprawie *Dombo Beheer B.V. v. The Netherlands* Trybunał stwierdził, że zagwarantowanie równości stron we wszystkich przypadkach jest zadaniem każdego z państw-stron Konwencji. Przy czym strony mają większą swobodę w sposobie zapewniania równości w wypadku spraw cywilnych aniżeli spraw karnych⁹⁸.

Klasyczne i stale powtarzające się w orzecznictwie przyczyny nierówności stron to niedostarczanie pewnych informacji w sprawach karnych obronie, przez co oskarżony nie ma możliwości w tym samym stopniu orientować się w sprawie jak oskarżyciel. W sprawie *Kuopila v. Finland* oskarżony o oszustwo i sprzeniewierzenie nie był poinformowany o istnieniu ekspertyzy i przesłaniu jej do sądu przez prokuratora. Do ekspertyzy był dołączony list, w którym prokurator wyraża zdanie, że ekspertyza nie ma wpływu na sprawę, ale mimo to prosi o jej uwzględnienie. Trybunał uznał, że niepoinformowanie o ekspertyzie naruszyło możliwość obrony z powodu braku znajomości wszystkich dowodów. Także oskarżony nie miał możliwości zajęcia stanowiska wobec sądu tak jak prokurator, co spowodowało nierówność stron⁹⁹.

Mniej ważne nierówności mogą być wyrównane przez ogólnie wyważony proces (np. sprawa *Kremzow v. Austria*¹⁰⁰).

I wreszcie trzeba wspomnieć, że równość stron nie zdarza się wtedy, gdy obydwie strony mają porównywalnie niedostateczną możliwość brania udziału w procesie. Na przykład w sprawie *Kress v. France* Trybunał nie uznał, jakoby nastąpiło naruszenie równości stron, ponieważ dokumenty nie zostały dostarczone obronie, ale nie były znane sędziemu¹⁰¹.

⁹⁵ *König v. Germany*, op. cit., § 98.

⁹⁶ *Nideröst-Huber v. Switzerland*, RJD 1997-1, § 23.

⁹⁷ *Feldbrugge v. The Netherlands*, A 99, § 44.

⁹⁸ A 274-A, § 32, 33.

⁹⁹ § 37, 27.04.2000, (27752/95).

¹⁰⁰ A 268-B, § 75.

2. Osobisty udział w rozprawie ustnej

W sprawie *Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain* Trybunał strasburski uznał, że prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy karnej obejmuje także prawo osobistego udziału w rozprawie, mimo że nie jest to wymienione w art. 6 ust. 1¹⁰². Natomiast w sprawach cywilnych osobisty udział raczej nie jest wymagany przez art. 6 ust. 1. Wyjątkiem mogą tu być postępowania, w których obecność stron odgrywa rolę decydującą, jak w sprawach o ubezwłasnowolnienie¹⁰³.

W postępowaniach odwoławczych osobisty udział oskarżonego nie ma takiego znaczenia, jak w pierwszej instancji¹⁰⁴. Nawet w wypadku, gdy sąd odwoławczy ma pełną jurysdykcję, prawo do osobistego udziału skarżącego nie zawsze musi być gwarantowane¹⁰⁵.

Ażeby rozstrzygnąć, czy w konkretnej sprawie odwoławczej wymagane jest stawiennictwo osobiste, Trybunał bada indywidualny charakter sprawy i sposób, w jaki są wykonywane i ochraniające przed sądem odwoławczym prawa obrony. Rozpatrywanie to odbywa się z uwzględnieniem przedmiotu sprawy i jego znaczenia dla skarżącego¹⁰⁶.

W sprawie *Kremzow v. Austria* Trybunał zajął się szczegółowo wymaganiem osobistego udziału w odwoławczej rozprawie publicznej, dotyczącej jego skarg kasacyjnych i postępowania odwoławczych, odnoszących się do zaostrożenia kary. Brak osobistego udziału uznał za naruszenie prawa do obrony osobistej (art. 6 ust. 3c) i *nota bene* naruszenie prawa do osobistego udziału w rozprawie (art. 6 ust. 1). (Przy tej okazji widać zależność pomiędzy prawem do udziału osobistego – art. 6 ust. 1 a prawem do obrony osobistej – art. 6 ust. 3 c, gdyż jasne jest, że bez udziału osobistego możliwość obrony osobistej nie może być wystarczająca). Trybunał uznał naruszenie. Kierował się z jednej strony powagą rozstrzyganej sprawy (podwyższenie kary z 20 lat na dożywocie), z drugiej – ważną rolę odgrywało to, czy podczas postępowania oceniano charakter i stan mentalności skazanego, a także jego pogląd na swoje przestępstwo¹⁰⁷.

3. Procedura kontradiktoryjna

Prawo do procedury kontradiktoryjnej gwarantuje – zdaniem Trybunału, wyrażonym w sprawie *Kerojärvi v. Finland* – że strony postępowania sądowych ochraniających przez art. 6 wiedzą o wszystkich wypowiedziach, wszystkich dowodach i spisanych spostrzeżeniach, oraz mają dzięki temu możliwość wpływania na decyzję sądu¹⁰⁸.

¹⁰¹ § 73 i n. 07.06.2001, (39594/98).

¹⁰² A 146, § 78.

¹⁰³ *Winterweb v. The Netherlands*, A 33, § 74.

¹⁰⁴ *Kamasinski v. Austria*, A 168, § 106; *Kremzow v. Austria*, A 268-B, § 58.

¹⁰⁵ *Fejde v. Sweden*, A 212-C, § 31; *Kremzow v. Austria*, op. cit., § 58.

¹⁰⁶ *Helmers v. Sweden*, A 212-A, § 31-32; *Kremzow v. Austria*, op. cit., § 59.

¹⁰⁷ *Kremzow v. Austria*, op. cit., § 67.

¹⁰⁸ *Kerojärvi v. Finland*, A 322, § 42; *Niedeörst-Huber v. Switzerland*, § 24; (1998) 25 EHRR 709; *Kostowski v. Austria*, A 166, § 41.

Definicja ta jeszcze niedostatecznie rozróżnia kontrydiktoryjność procedury od wymagania równości stron lub prawa do bronięcia się, wymienionego w artykule 3c. Trybunał w nowszym orzecznictwie dowodzi, że sam zauważa te nieściśłości¹⁰⁹. To wymieszanie terminologii daje się wytłumaczyć faktem, że pojedyncze elementy zasady „fair trial” są właściwie tylko aspektami jednej jedynej zasady – rzetelnego postępowania sądowego.

Istota procedury kontrydiktoryjnej wymaga, aby zasadniczo wszystkie dowody były przedstawiane przed sądem w obecności oskarżonego, co daje mu możliwość kwestionowania ich¹¹⁰. Dlatego Trybunał uznał naruszenie prawa do procedury kontrydiktoryjnej w sprawie *K.S. v. Finland*. W rozprawach o wypłatę zasiłku dla bezrobotnych skarżącemu się nie dostarczono opinii wydanych w jego sprawie przez urząd odpowiedzialny za wypłatę zasiłku. Trybunał uzasadnił swoją decyzję tym, że opinie miały na celu wpływać na decyzje sądów i wypowiadały się na temat rozprawy. Poza tym to skarżący decyduje o tym, który materiał dowodowy wymaga jego komentarza, a który nie¹¹¹.

Prawo do postępowania kontrydiktoryjnego jest także zagrożone, gdy wyrok zostaje wydany na podstawie zeznań świadków, którzy nie wypowiadają się przed sądem. Takie postępowanie jest zgodne z art. 6 ust. 1, tylko wtedy, jeżeli świadek incognito nie jest jedynym dowodem i jeżeli możliwości zachowania anonimowości (np. za parawanem) są w pełni wyczerpane¹¹².

4. Uzasadnienie wyroku

Sprawiedliwe rozpatrzenie sprawy gwarantuje także uzasadnienie wyroku. W sprawie *Hadjinastassiou v. Greece* Trybunał podkreślił, że strony Europejskiej Konwencji Praw Człowieka mają wolność wyboru środków zapewniających, że ich system prawa jest zgodny z Konwencją. Dowolność ta nie zwalnia sądów jakiegokolwiek państwa strony Konwencji od dostarczania uzasadnień swoich wyroków, sformułowany w zrozumiałym sposób. Tylko w tych warunkach bowiem oskarżeni mogą skorzystać skutecznie ze swoich praw do odwołania się¹¹³.

5. Prawo do milczenia i wolność od samooskarżenia

Prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy obejmuje też prawo do milczenia i do „niesamooskarżania”.

W sprawie *Sanders v. United Kingdom* Trybunał stwierdził, że prawo do milczenia i prawo do niesamooskarżenia jest ogólnie uznaną zasadą międzynarodową, która należy do najistotniejszych czynników rzetelnego postępowania w sądach. Prawo to ma na celu ochronę oskarżonego w sprawie

¹⁰⁹ Tak w sprawie *K.S. v. Finland* (§ 21, 31.05.2001, (29346/95)) na *Kupola v. Finland* (§ 37, 2000).

¹¹⁰ *Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain*, A 146, § 78; *Bricmont v. Belgium*, A 158, § 80.

¹¹¹ *K.S. v. Finland*, op. cit., § 23.

¹¹² *Unterpertinger v. Austria*, A 110, § 33; *Delta v. France*, A 191-A, § 37.

¹¹³ A 252-A, § 33.

karnej przed naciskiem władz, uniknięcie pomyłek i ochronę celów art. 6. Trybunał strasburski podkreślił w szczególności sposób prawo do niesamozaskarżania jako prawo ochraniające oskarżonego przed naciskiem ze strony oskarżającego. Jest to nierozłączne z treścią punktu drugiego art. 6¹¹⁴.

Zakres prawa do milczenia zostaje przez to rozszerzony na prawo do bezpieczeństwa osobistego w art. 5 ust. 1. Równocześnie prawo do milczenia zawiera zasadę, że z powodu milczenia nie zostaną wyciągnięte żadne wnioski obciążające oskarżonego.

W nowszym wyroku w sprawie *J.B. v. Switzerland* Trybunał zajmował się skarżącym, który w postępowaniu podatkowym odmawiał dostarczenia informacji dotyczących zakładów przemysłowych, w które inwestował on pieniądze. Trybunał stwierdził ponownie, że postępowania (podatkowe), mogące prowadzić do kary, podlegają art. 6 ust. 1¹¹⁵. W tym wypadku władze próbowały karami dyscyplinarnymi zmusić skarżącego się do dostarczenia informacji. Trybunał uznał naruszenie art. 6 ust. 1, ponieważ skarżący mógł wykluczyć, że dochody wynikające z dostarczonych dokumentów mogły wskazywać na uchylenie się od płacenia podatku¹¹⁶.

VI. Domniemanie niewinności, art. 6 ust. 2

Domniemanie niewinności zalicza się do elementów „fair trial” gwarantowanych przez ust. 1¹¹⁷. W odróżnieniu od zasad ustępów 2 i 3, które są stosowane również w sprawach cywilnych¹¹⁸, domniemanie niewinności siłą rzeczy ma większe zastosowanie w sprawach karnych. W sprawie *Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain* Trybunał zdefiniował domniemanie niewinności jako gwarancję, że członkowie sądu nie rozpoczynają rozprawy z tendencyjną myślą, iż oskarżony popełnił przestępstwo, o które został oskarżony. Równocześnie ciężar dowodu spoczywa na oskarżycielu i każda wątpliwość działa na dobro oskarżonego¹¹⁹.

Wbrew tej zasadzie działały władze austriackie w sprawie *Telfner v. Austria*. Faktem było, że oskarżony o ucieczkę z miejsca wypadku nie wypowiadał się co do zajścia, a jedynie podkreślał, że nie był kierowcą. Raport policyjny stwierdzał, że był on głównym użytkownikiem pojazdu i w nocy, kiedy zdarzył się wypadek, nie było go w domu. Sąd nie miał prawa z tego wnioskować, że oskarżony uciekł z miejsca wypadku. Wtedy ciężar dowodu spadłby na oskarżonego¹²⁰.

Różnorodność możliwości naruszenia art. 6 ust. 2 została przez Trybunał podkreślona w sprawie *Minelli v. Switzerland*. Domniemaniu niewinności może zaprzeczać fakt, że sąd w decyzji swojej wyraża opinię, jakoby oskarżony był winny – bez uprzedniego udowodnienia winy. Wystarczające

¹¹⁴ RJD 1996-VI, § 68.

¹¹⁵ § 42, 03.05.2001, (31827/96); powołując się na: *A.P., M.P. and T.P. v. Switzerland*, RJD 1997-V, § 39-43; *E.L., R.L. and J.-L. v. Switzerland*, RJD 1997-IV, § 45-48.

¹¹⁶ *J.B. v. Switzerland*, op. cit., § 64-66, 71.

¹¹⁷ *Allenet de Ribemont v. France*, A 308, § 35.

¹¹⁸ I. Pojęcie „fair trial”.

¹¹⁹ A 146, § 77.

¹²⁰ § 15-20, 20.03.2001, (33501/96).

jest nawet, że istnieją powody pozwalające sądowi uznać oskarżonego za winnego¹²¹.

Często powtarzającym się stanem rzeczy, sprzecznym z art. 6 ust. 2, jest naruszenie domniemania niewinności przez organy władzy publicznej inne niż sąd lub sędzia. Takiej sytuacji Trybunał dopatrywał się w sprawie *Alenet de Ribemint v. France*. Minister spraw wewnętrznych i oficerowie policji ogłosili krótko po aresztowaniu oskarżonego, że był on poszukiwanym prowokatorem morderstwa¹²². Podobnie w sprawie *Butkevicius v. Lithuania* art. 6 ust. 2 został naruszony przez wypowiedzi przewodniczącego parlamentu, który pomówił ministra obrony o nabywanie posiadłości przez oszustwo. Przewodniczący parlamentu stwierdził, że nie ma wątpliwości co do winy i że „oskarżony” przyrzekał nielegalne usługi za opłatę¹²³.

Domniemanie niewinności wynikające z art. 6 nie wyklucza funkcjonowania instytucji domniemania prawnego. Domniemania prawne – jak stwierdził Trybunał w sprawie *Salabiaku v. France* – muszą zostawić sędziemu w konkretnym przypadku, możliwość rozważenia, czy oskarżony jest winny¹²⁴.

VII. Szczególne prawa w procesach karnych

Art. 6 ust. 3a-e gwarantuje szczególne prawa oskarżonym o czyn zagrożony karą. Można je zrozumieć jako sprecyzowania ogólnej zasady na „fair trial” z ustępu 1. Dlatego Trybunał często bada różne wymagania ust. 3 razem z ust. 1 i z jego uwzględnieniem¹²⁵. Jak już poprzednio pisałem, stanowią one tylko minimum gwarancji dla oskarżonego¹²⁶.

Gwarancje zaczynają się prawem do niezwłocznego otrzymania przez oskarżonego informacji o istocie i przyczynie skierowanej przeciwko niemu sprawy. Informacja ta musi być szczegółowa i sformułowana w języku dla oskarżonego zrozumiałym, art. 6 ust. 3a.

Art. 6 ust. 3a ma na celu podkreślić wagę zawiadomienia o oskarżeniu dla oskarżonego¹²⁷. W sprawie *Pellisier and Sassi v. France* Trybunał sprecyzował, że zawiadomienie to musi obejmować nie tylko fakty, na których oskarżenie się opiera, ale także ich ocenę prawną. Nie ma przy tym żadnych formalnych wymagań co do sposobu zawiadomienia. W powyższej sprawie art. 6 ust. 3a został naruszony przez niepoinformowanie oskarżonych, że sprawa dla nich może się skończyć skazaniem za pomoc w przestępstwie, a nie za przestępstwo¹²⁸. Naruszenie tego prawa zostało także uznane np. w sprawie *Brozicek v. Italy*, gdzie osobie nie rozumiejącej języka włoskiego zawiadomienie o oskarżeniu zostało dostarczone tylko w języ-

¹²¹ A 62, § 37.

¹²² A 308, § 36-37.

¹²³ § 50, 53, 26.03.2002, (48297/99).

¹²⁴ A 141 -A, § 25; *Telfner v. Austria*, op. cit., § 16.

¹²⁵ *Hadjinastasiou v. Greece*, A 252-A, § 31; *Rowe and Danis v. United Kingdom*, RJD 2000-II, § 59; *Edwards v. United Kingdom*, A 247-B, § 33-34.

¹²⁶ I. Pojęcie „fair trial”.

¹²⁷ *Kamasinski v. Austria*, A 168, § 79.

¹²⁸ RJD 1999-II, § 51-63.

ku włoskim. Na jego skargę do władz włoskich, że nie rozumie po włosku, nie zareagowano¹²⁹.

2. Prawo do przygotowania obrony, art. 6 ust. 3b

Art. 6 ust. 3b gwarantuje prawo oskarżonego do dysponowania odpowiednim czasem i możliwością przygotowania obrony.

W sprawie *Hadjianastassiou v. Greece* Trybunał strasburski dopatrzył się związku prawa do odpowiednich możliwości do obrony z zasadą „fair trial” (ust 1) i uznał ich naruszenie przez niewystarczająco uzasadniony wyrok¹³⁰.

W sprawie *Mattoccia v. Italy* Trybunał badał ust. 3b) razem z ust. 3a). Naruszenie zostało stwierdzone przez fakt, że informacje w oskarżeniu nie precyzowały tak istotnych danych, jak czas i miejsce przestępstwa. Ponadto informacje te były podczas procesu nieraz zmieniane i poprawiane. W tych warunkach czas od popełnienia przestępstwa aż do procesu (nawet 3 i pół roku) był stosunkowo za krótki na przygotowanie skutecznej obrony¹³¹.

3. Prawo do obrony i do bezpłatnego obrońcy, art. 6 ust. 3c

Art. 6 ust. 3c gwarantuje prawo do bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę. Specjalną uwagę poświęca się tu zasięgowi praw poza rozprawą w pierwszej instancji. Prawo bronięcia się samemu lub przez obrońcę zaczyna się przed procesem sądowym, na przykład przy początkowych przesłuchaniach¹³².

Rodzi się też pytanie, czy prawo do obrońcy stosować również w postępowaniach odwoławczych. Biorąc pod uwagę także art. 6 ust. 1. Trybunał w sprawie *Michael Edward Cooke v. Austria* powoływał się na zasady udziału osobistego w rozprawie ustnej sformułowane np. w sprawie *Belziuk v. Poland*¹³³. W procesie odwoławczym obrona osobista nie odgrywa takiej roli, jak w pierwszej instancji. Oceniając sytuację, trzeba brać pod uwagę okoliczności sprawy, sposób, w jaki interesy obrony są chronione i znaczenie sprawy dla oskarżonego. W sprawie *Cooke v. Austria*, mimo że adwokat oskarżonego brał udział w rozprawie, Trybunał uznał naruszenie art. 6 ust. 1. w połączeniu z ust. 3c. Wskazywały na to okoliczności, cechy charakteru i stan psychiczny oskarżonego oraz przedmiot procesu: obniżenie kary 20 lat więzienia albo podwyższenie na dożywocie¹³⁴.

Dalej stawia się pytanie o prawo do obrony przez obrońcę przy nieobecności oskarżonego, np. z powodu jego uciezki. Trybunał stanął na stanowisku, że prawo do obrony jest w takim stopniu znaczące, iż nie można go wykluczać przez nieobecność oskarżonego, niezależnie od przyczyn¹³⁵. Try-

¹²⁹ A 167, § 41.

¹³⁰ A 252-A, § 34-37.

¹³¹ RJD 2000-IX, § 58-72.

¹³² *Imbroscia v. Switzerland*, A 275, § 36.

¹³³ RJD 1998-II, § 37.

¹³⁴ § 35, 40-44, (2001) 31EHRR 11.

¹³⁵ *Poitrimol v. France*, A 277-A, § 34-5; *Krombach v. France*, § 90, 13.02.2001, (29731/96).

bunał jednak uznaje zasadność sankcjonowania nieobecności oskarżonego. Sankcje nie mogą służyć naruszeniu prawa do pomocy obrońcy¹³⁶.

Gdy oskarżony nie ma wystarczających środków do opłacenia, bo nie starczałoby mu na życie, ust. 3c gwarantuje mu prawo korzystania z bezpłatnego obrońcy wyznaczonego z urzędu. Szczególny nacisk trzeba kłaść na ograniczenie tego prawa do spraw, w których wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości. Tak było na przykład w sprawie *Pakelli v. Germany*. Rozprawa odbywała się przed sądem najwyższym. Skarżący musiał występować bez obrońcy, przez co nie miał praktycznie możliwości rozwinąć argumentów podanych pisemnie i w sposób pełny brać udział w procesie¹³⁷.

Wielkie znaczenie prawa do pomocy obrońcy wyraża się też w tym, że władze mają obowiązek nie tylko wyznaczyć obrońcę, ale też zapewnić jego skuteczne działanie¹³⁸.

4. Prawo do przesłuchania świadków, art. 6 ust. 3d

Art. 6 ust 3d gwarantuje oskarżonemu prawo do przesłuchania przez niego lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia. W pojęciu Trybunału znaczy to, że oskarżony musi mieć wystarczające możliwości stawiać pod znakiem zapytania osoby i ich wypowiedzi świadczących przeciwko niemu¹³⁹. Prawo to można przyjąć za aspekt prawa do równości stron, a konkretnie do zapewnienia ich równości pod względem wykorzystania świadków.

Prawo zostaje naruszone, gdy oskarżony bez uzasadnienia pozbawiany jest możliwości przesłuchania świadków świadczących przeciwko niemu. Jako przykład może służyć sprawa *Lucá v. Italy*. Wyrok 8 lat więzienia został oparty głównie na wypowiedzi jednego świadka, który usprawiedliwiając swoją nieobecność toczącymi się przeciwko niemu równocześnie sprawami karnymi – nie wypowiadał się na omawianej rozprawie. Trybunał stwierdził, że wyrok opiera się w decydującym stopniu na wypowiedziach osoby, której oskarżony nie mógł sam przesłuchać lub być bezpośrednim świadkiem jej przesłuchania. Prawo do obrony zostało więc naruszone w stopniu niezgodnym z art. 6¹⁴⁰. Przy tej okazji podkreślono też, że pojęcie świadka w art. 6 ust. 3d ma w Konwencji znaczenie autonomiczne, niezależne od prawa danego kraju. Świadek to każdy, którego wypowiedź może służyć za podstawę wyroku, niezależnie od tego, czy osoba ta jest ochraniająca przez art. 6¹⁴¹.

Oskarżony ma także prawo do powołania własnych świadków. W sprawie *Vidal v. Belgium* Trybunał strasburski uznał naruszenie tego prawa z powodu nieuzasadnionego niedopuszczenia świadków, którzy byli jedynym dowodem niewinności oskarżonego¹⁴².

¹³⁶ *Van Geysseghem v. Belgium*, RJD 1999-I, § 34.

¹³⁷ A 64, § 35-41.

¹³⁸ *Artico v. Italy*, A 37, § 33.

¹³⁹ *Lüdi v. Switzerland*, A 238, § 49.

¹⁴⁰ § 40, 27.02.2001, (33354/96).

¹⁴¹ *Ibidem*, § 41; *Ferrantelli and Santangelo v. Italy*, RJD 1996-III, § 51-52.

¹⁴² A 235-B, § 33-34.

5. Prawo do bezpłatnego tłumacza, art. 6 ust. 3e

Ustęp 3e gwarantuje prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli oskarżony nie rozumie języka używanego w sądzie lub nie mówi tym językiem.

Znaczeniem tej gwarancji zajął się Trybunał w sprawie *Luedicke, Belkacem and Koc v. Germany*. Sprawa toczyła się o żądanie zwrotu kosztów za pomoc tłumacza przed sądem. Trybunał stwierdził, że znaczenie słowa „bezpłatnej” w lit. E) jest jednoznaczne i znaczy, że bezpłatność musi być stosowana również w przyszłości. To prawo korzystania z tłumacza odnosi się do wszystkich dokumentów i wypowiedzi, których zrozumienie umożliwia oskarżonemu korzystanie z rzetelnego procesu sądowego w znaczeniu art. 6¹⁴³.

VIII. Wnioski

Zaprezentowany powyżej krótki przegląd sposobu, w jaki Trybunał strasburski podchodzi do prawa, stanowiącego jedną z fundamentalnych zasad postępowania sądów, a mianowicie prawa do rzetelnego postępowania sądowego – ukazuje, jak bogate jest orzecznictwo dotyczące zagadnienia. Nie pomija ono żadnych istotnych aspektów łączących się z tym prawem, a ponadto wzorcowo prezentuje, w jaki sposób przez stałe orzecznictwo deklaracje zawarte w paktach międzynarodowych nabierają odpowiednich form i stają się czymś więcej, niż tylko gwarancją zapisaną na papierze. Można również zaobserwować nieustanne dostosowywanie art. 6 Konwencji do aktualnych potrzeb (np. przez wprowadzenie prawa zapewniającego dostęp do sądu w sprawie *Golder v. United Kingdom*. Przykład artykułu 6 wyraźnie świadczy o tym, iż Trybunał nie bez powodu uznawany jest za jedną z najskuteczniejszych na całym świecie instytucji zajmujących się ochroną praw człowieka.

„FAIR TRIAL” PRINCIPLE IN DECISIONS OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Summary

The article begins with a definition of a “fair trial” and some other notions involved. Then the author presents a discussion of the civil rights and duties and complaints in penal cases, moving on to the requirements set for a court as an institution, i.e. easy access to a court of law, independence of a court, impartiality and statutory guarantees of its establishment, as well as the openness of proceedings and term of case trial. Toward the end the author analyses the “soundness” of trial course, the problem of equality of parties, the issue of personal participation in an oral trial, adversary procedure and the duty to provide grounds for the verdict, in addition to presumption of the accused innocence, the requirement to inform about accusation, the right for defense preparation and free defense counsel and interpreter.

¹⁴³ A 29, § 40-48.